

जिल्हा परिषदा, पंचायत समित्याव ग्रामपंचायती यांच्या कारभाराबाबत

महाराष्ट्र शासन,
 ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग,
 शासन परिपत्रक क्रमांक : पंरास १००२/प्र.क्र. ४०/३८,
 मंत्रालय, मुंबई - ४०० ०३२.
 दिनांक : ६ जून, २००२

प्रस्तावना :

महाराष्ट्रात विस्तरीय पंचायत राज संस्था दिनांक १ मे १९६१ पासून अस्तित्वात आल्या. महाराष्ट्र जिल्हा परिषदा व पंचायत समिती अधिनियम, १९६१ अन्वये महाराष्ट्र जिल्हा परिषदा व पंचायत समिती यांच्याकर प्रशासकीय व विकास विषयक कामाची जबाबदारी सोपविण्यात आलेली आहे. तसेच मुंबई ग्रामपंचायत अधिनियम, १९५८ अन्वये ग्राम पंचायतीवरही त्याचप्रकारची प्रशासकीय व विकास विषयक कामाची जबाबदारी सोपविण्यात आलेली आहे. स्थानिक पातळीवरील नियंत्रण क्षमता व ही नियंत्रण क्षमता वाढीला लागावी व याबाबत मंत्रालयावर अवलंबून राहावे लागू नये व स्थानिक प्रशासनामध्ये तेथील लोकांचा खु-या अर्थाने सहभाग क्लावा, व या संस्थांनी स्वयंशासीत संस्था म्हणून काम पहावे, यासाठी भारतीय राज्य घटनेतील उरव्या घटना दुरुस्तीनुसार स्थानिक स्वराज्य संस्थांना अधिकार प्रदान केले आहेत. त्या अधिकारांचा दापर करून स्थानिक स्वराज्य संस्था आर्थिकदृष्ट्या बळकट होण्याच्यादृष्टीने राज्य शासनाने प्रशासकीय विभागांकडील काही योजना जिल्हा परिषदांकडे हस्तांतरित केल्या आहेत.

२. महाराष्ट्र विधान मंडळ सचिवालयाच्या पंचायत राज समितीने सन २००१-२००२ या आर्थिक वर्षामध्ये राज्यातील विविध जिल्हा परिषदां, पंचायत समित्या व ग्राम पंचायतीना भेटी दिल्या. पंचायत राज संस्थांमधील कारभारात महाराष्ट्र जिल्हा परिषदा व पंचायत समित्या अधिनियम, १९६१ व मुंबई ग्राम पंचायत अधिनियम, १९५८ तसेच महाराष्ट्र जिल्हा परिषदा व पंचायत समित्या, लेखासहिता, १९६८ नुसार प्रशासकीय व विकास विषयक कामे पार पाडण्यात जिल्हा परिषदांकडून काही वाक्तीत दुर्लक्ष होत

आहे, असे पंचायत राज समितीने मा. सचिव ग्राम विकास यांच्या दिनांक २९.५.२००२ रोजी झालेल्या लाक्षीच्यावेळी शासनाच्या निर्दर्शनास आणले आहे.

पंचायत राज समितीने शासनाच्या निर्दर्शनास आणलेल्या ठळक बाबी :

१. ब-याचशा जिल्हा परिषदांमध्ये विकास कामांचे नियोजन व्यवस्थित करण्यात येत नाही. व अनावश्यक खरेदी करण्यात येते.
२. एखाड्या बाबीसाठी तांत्रिक व प्रशासकीय मान्यता घेतल्यानंतर त्यासाठी मंजूर करण्यात आलेल्या खर्चापेक्षा अधिक खर्च झाला असला तरी त्या अधिक खर्चास संबंधित जिल्हा परिषदा/जिल्हा परिषदेच्या विविध समित्यांची मान्यता घेत नाहीत.
३. जिल्हा परिषदांना आवश्यक असलेली खरेदी करताना मंजूर झालेल्या कामाचे अनावश्यक भाग पाढून खरेदी करण्यात येते, त्याबाबत संबंधित यंत्रणेची मान्यता घेण्यात येत नाही.
४. समितीच्या बैठकीच्यावेळी ब-याचशा अधिका-यांना समितीने विचारलेल्या प्रश्नांची माहिती देता येत नाही व सदर माहिती समितीला संबंधित अधिकारी वेळीच पूरवित नाहीत.
५. ब-याचशा अधिका-यांना शासनाच्या निर्णयाची माहिती नसल्याचे आढळून येते.
६. कोणतेही साहित्य खरेदी करण्याच्या निर्णयासाठी जिल्हा परिषदेने समिती नियुक्ती केल्यानंतर त्यासंबंधीचा निर्णय जिल्हा परिषदेच्या सर्वसोधारण सभेपुढे ठेवून त्यांची मान्यता घेणे आवश्यक असतानाही तशी मान्यता न घेता समिती परस्पर निर्णय घेते.
७. जिल्हा परिषदांकडून विविध योजनेसंबंधी वैयकितक लाभार्थी निवडताना त्यांच्या योग्यायोग्यतेबाबत खातरजमा न करणे.
८. पंचायत राज संस्थांचा कारभार करीत असताना त्या अनुघंगाने जिल्हा परिषदा व पंचायत समिती अधिनियम, मुंबई ग्राम पंचायत अधिनियम व लोखा संहिता यामधील तरतुदीचे आणि शासन मार्गदर्शनाचे पालन न करता त्याकडे दुर्लक्ष करणे तसेच शासनाने निर्गमित केलेल्या शासन आदेशांचे पालन न करणे इ. गोष्टी समितीस आढळून आलेल्या

आहेत. तसेच यासर्व आबोवर संबंधित मुख्य कार्यकारी अधिकारी/ विभाग प्रमुखांचे दुर्लक्ष झाल्याचे आढळून आले आहे.

९. महाराष्ट्र जिल्हा परिषदा व पंचायत समिती अधिनियम, १९६१ च्या कलम ५४ (२) च्या अधिकाराचा अध्यक्षांकदून अनावश्यक वापर करणे.

१०. जुन्या योजना अपूर्ण असताना नवीन योजनांना भंजूरी देणे व जुन्या अपूर्ण योजनांसाठी आवश्यक तरतुदी न करता त्या अपूर्ण अवस्थेत ठेवणे.

११. जिल्हा परिषदा, पंचायत समित्या व ग्रामपंचायती यांच्या आवश्यक वसुल्या संबंधितांनाकडून वेळीच न होणे.

पंचायत राज समितीने शासनाच्या निर्दर्शनास आणलेल्या उपरोक्त त्रुटीच्या अनुषंगाने सुधारणा होण्यासाठी व अशा त्रुटी टाळण्याची दक्षता घेण्यासाठी खालील सुचना देण्यात येत आहेत:-

परिषद्वारक

१. पंचायत राज संस्थांचा कारभार कार्यक्रमतेने चालविणे अत्यंत आवश्यक आहे. कारण तळागाळातील लोकांच्या विकासाच्या योजना पंचायत राज संस्था राबवित असतात त्यामुळे, याबाबतचे योग्य नियोजन करणे आवश्यक आहे. या पंचायत राज संस्थांमार्फत जनतेला योग्य न्याय व विकास खिंचयक सुविधा द्यावयाच्या आहेत. ग्रासाठी जिल्हा परिषदा, पंचायत समित्या व ग्रामपंचायती यांनी आर्थिक वर्षात हाती घ्यावयाच्या योजना निश्चित करून त्यासाठी आवश्यक असलेल्या बाबीची खरेदी करणे आवश्यक आहे. याबाबत, संबंधित मुख्य कार्यकारी अधिकारी/विभाग प्रमुख यांनी योग्य दक्षता घ्यावी.

२. जिल्हा परिषदेने/जिल्हा परिषदेच्या समितीने एखाद्या योजनेच्या खर्चास मान्यता दिल्यानंतर त्यासंदर्भात अधिक खर्च अपेक्षित असेल तर, त्या अधिक खर्चास जिल्हा परिषदेची/ जिल्हा परिषदेच्या समितीधी मान्यता घेणे आवश्यक आहे, हे लेक्षात घेऊन, अधिक खर्चास योग्य स्तरावर मान्यता घेतल्याशिवाय कोणतीही रक्कम अदा करण्यात येणार नाही. याबाबत दक्षता घेण्यात यावी.

३. जिल्हा परिषदेने एखाद्या कामास मंजूरी दिल्यानंतर त्या कामाचे अनावश्यक भाग पाढून कामाची बाटणी केली जाते, हे अयोग्य आहे. अशा प्रकारे कामाची बाटणी करावयाची असल्यास त्यास जिल्हा परिषदेची मान्यता घेण्याची दक्षता घेण्यात यावी.

४. पंचायत राज समितीच्या जिल्हा परिषद भेटीच्यावेळी समितीने विचारलेली माहिती समितीला ब-याचदा अधिका-यांकडून उपलब्ध होत नाही. तदनंतर समितीने दिलेल्या निंदेशानुसार सदर माहिती त्यांना वेळीच पाठविलीही जात नाही हे योग्य नाही. यास्तव पंचायत राज समितीला संबंधित अधिका-यांनी वेळीच माहिती उपलब्ध करून देण्याची दक्षता घ्यावी व भेटीच्यावेळी सदर माहिती देता आली नाही तर ती माहिती पंचायत राज समितीने विहित केलेल्या काळ मर्यादेत समितीस उपलब्ध करून देण्याची दक्षता घ्यावी.

५. पंचायत राज संस्थाचे कामकाज सुलभ व व्यवस्थीतपणे चालण्याच्या अनुषंगाने शासनाकडून धोरणात्मक व मार्गदर्शनपर शासन निर्णय निर्गमित करण्यात येतात. सदर शासन निर्णयाची माहिती सर्व संबंधित अधिका-यांना असणे आवश्यक आहे. संबंधित अधिका-यांनो शासन निर्णयाची माहित नाही, असे सांगणे म्हणजे त्यांच्या कर्तव्यात कसूर करणे आहे. यास्तव, शासनाकडून निर्गमित करण्यात येणा-या शासन निर्णय/परिपत्रक यांचे विषयनिहाय संकलन संबंधित अधिका-यांनी ठेवणे आवश्यक आहे व त्या शासन निर्णय निर्णयानुसार आवश्यक ते योग्य निर्णय घेणे गरजेचे आहे. त्यादृष्टीने संबंधित अधिका-यांनी दक्षता घ्यावी.

६. जिल्हा परिषदा आवश्यक साहित्य खरेदी व्यवहारासाठी संबंधित कंशटाटदारांशी चर्चा करून निर्णय घेण्यासाठी काही अधिका-यांच्या समित्या नियुक्त करतात. त्या समित्यांनी याबाबत संबंधितांशी चर्चा करून घेतलेला निर्णय जिल्हा परिषदेच्या सर्वसाधारण सभेच्या मान्यतेसाठी सादर करणे आवश्यक आहे. कारण मान्यता देण्याचे अधिकार हे जिल्हा परिषदांच्या सर्वसाधारण सभेला आहेत. तथापि, अशी मान्यता न घेता, परस्पर खरेदी व्यवहार करून रक्कम अदा केली जाते, हे योग्य नाही. यास्तव जिल्हा परिषदेच्या सर्वसाधारण सभेच्या मान्यतेशिकाय कोणतेही व्यवहार होणार नाहीत. याबाबत संबंधित विभाग प्रमुख, मुख्य लेखा व वित्त अधिकारी व मुख्य कायंकारी अधिकारी यांनी खबरदारी घ्यावी.

७. वैयक्तिक लाभार्थी निवडताना जिल्हा परिषदांनी तसेच संबंधित अधिका-यांनी योजनेतांगत लाभार्थी निवडीची विहित पात्रता लक्षात घेऊन व योग्य छालनीनंतरच निवड करणे गरजेचे आहे. त्याबाबत संबंधित अधिका-यांनी दक्षता घ्यावी तसेच वैयक्तिक लाभाच्या योजनापेक्षा जास्तीत जास्त लोकांना फायदा होईल अशा सामुहिक लाभांच्या

योजनावर भर देणे गरजेचे आहे. त्यादृष्टीने संबंधित अधिका-यांनी आवश्यक दक्षता घ्यावी.

८. पंचायत राज संस्थाचे कार्य व्यवस्थित पार पाडण्यासाठी महाराष्ट्र जिल्हा परिषदा, व पंचायत समिती अधिनियम, १९६१ व मुंबई ग्राम पंचायत अधिनियम, १९५८ त्याखालील नियम तसेच महाराष्ट्र जिल्हा परिषदा व पंचायत समित्या, लेखा संहिता, १९६८ मर्दील तरतूदीचे पालन करणे आवश्यक आहे. तथापि, ब-याचदा प्रस्तुत अधिनियम/ नियमातील तरतूदीचे पालन करण्यात वेत नाही. त्यामुळे फक्त लेखा आक्षेपच उपस्थित होतात असे नाही तर जादा व अनधिकृत खर्च होणे, महसुली तोटा व खराब कामे या बाबीही उद्भवतात. अशी अनियमितता अमरावती जिल्हयातील चांदुर बाजार पंचायत समितीच्या तत्कालीन गट विकास अधिका-यांकडून घडली आहे, ज्यात शाळा बांधकाम अपुरे असतानाही गट विकास अधिका-यांनी कामाचे पूर्ण देयक अदा केले आहे, हे निश्चितच योग्य नाही. सबव, विद्यमान अधिनियम/नियमांचे पालन करण्याची दक्षता संबंधित अधिका-यांनी घ्यावी. याबाबतचे अनुपालन व्यवस्थितपणे होते आहे याबाबत मुख्य कायंकारी अधिकारी/संबंधित विभाग प्रमुखांनी वेळोवेळी खातरजमा करावी.

९. महाराष्ट्र जिल्हा परिषदा व पंचायत समिती अधिनियम १९६१ च्या कलम ५४ (२) अन्वये तातडीच्या परिस्थितीत निर्णय घेण्यासाठी जिल्हा परिषदाच्या अध्यक्षांना अधिकार देण्यात आलेले आहेत. तथापि, ५४ (२) या कलमाचा अमावश्यक बाबीसाठी वापर करण्यात येतो असे आढळून आले आहे. यास्तव ५४ (२) या आपर आणीबाणीच्या प्रसंगी करण्याबाबत दक्षता घेण्याच्या सविस्तर सूचना शासन परिपत्रक झेडपोए १०९८/प्र.क्र.१५१/९८/०५ दिनांक २५ नोव्हेंबर १९९८ नुसार देण्यात आलेल्या आहेत. तथापि, त्यांचे पालन काढेकोरपणे होत नाही, असे दिसते. यास्तव उपरोक्त परिपत्रकातील मागंदर्शक सुचनानुसार ५४ (२) या आपर करण्याच्या अनुंवंगाने मुख्य कार्यकारी अधिकारी व संबंधित विभाग प्रमुखांनी दक्षता घ्यावी

१०. ब-याचशा जिल्हा परिषदा जुन्या योजना अपूर्ण अवस्थेत असताना नवीन योजना मंजूर करतात. त्यामुळे अपूर्ण योजनांसाठी आवश्यक तरतूदी उपलब्ध होत नाही व बराचसा निधी त्यात अडकून पडतो व त्यांचा लोकांना उपयोग होत नाही. यास्तव, जुन्या अपूर्ण योजना पूर्ण करण्यासाठी प्रथम प्राधान्य देऊन त्यासाठी निधी उपलब्ध करून द्यावा. अपूर्ण योजना पूर्ण करण्यात आल्यानंतरच, नविन योजना हाती घेण्यात याव्यात यासाठी आवश्यक दक्षता संबंधित अधिका-यांनी घ्यावी व त्याचा आढावा मुख्य कर्यकारी अधिकारी यांनी वेळोवेळी घ्यावा.

११. जिल्हा परिषदा व पंचायत समित्या व ग्राम पंचायतीची विकास विषयक कामे पार पाडण्यासाठी निधीची अत्यंत गरज असते. अपु-या निधी मुळे बरीचशी कामे प्रलंबित राहातात याकामासाठी निधी उपलब्ध होण्याकरिता संबंधित जिल्हा परिषदा/पंचायत समित्या/ग्रामपंचायतीनी त्यांच्या आवश्यक वसुल्यांबाबत पाठपुरावा करणे व त्या वसुल्या वसूल करणेबाबत दक्षता घेणे, आवश्यक आहे. यासाठी आवश्यक कार्यवाही संबंधित अधिका-यांनी करावी व मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांनी त्याचा वेळोवेळी आढावा घ्यावा.

१२. पंचायत राज संस्थांचे कामकाज हाताळताना संबंधित कर्मधारी/अधिकारी यांना विभाग प्रमुखांकडून तसेच मुख्य कार्यकारी अधिका-यांकडून मार्गदर्शन मिळणे गरजेचे आहे. जिल्हा परिषदांमध्ये कार्यरत असलेल्या विविध खाले प्रमुखांच्या कामकाजाचे नियंत्रण व समन्वयाची जबाबदारी मुख्य कार्यकारी अधिका-यांची आहे. यासाठी, अशा सर्व संबंधित अधिका-यांवर योग्य नियंत्रण व समन्वयन राहिल तसेच त्यांना आवश्यक वेळी योग्य मार्गदर्शन मिळेल, याबाबत दक्षता घेणे गरजेचे आहे. जिल्हा परिषदांतर्गत पंचायत समित्यांच्या कारभारावर लक्ष ठेवण्याच्या दृष्टीने त्यांच्याकडून हाती घेतलेल्या विविध योजना/विकास कामाच्या योग्यायोग्यतेबाबत त्या योजनांना भेटी देऊन सदर कामकाज योग्यरितीने चालले आहे की नाही, ते पाहून व त्या अनुषंगाने त्यांना मार्गदर्शन करण्यासाठी संबंधित मुख्य कार्यकारी अधिकारी व स्थांच्या हाताखालील अधिका-यांनी वारंवार भेटी देणे गरजेचे आहे. तसेच पंचायत समित्यांचा कारभार योग्यरितीने चाललेला आहे की, नाही हे पाहाण्यासाठी मुख्य कार्यकारी अधिकारी, उप मुख्य कार्यकारी अधिकारी व विभाग प्रमुखांनी पंचायत समित्यांना भेटी देणे गरजेचे आहे. पंचायत समित्यांवर योग्य नियंत्रण राहावे यासाठी मुख्य कार्यकारी अधिकारी उप मुख्य कार्यकारी अधिका-यांनी व विभाग प्रमुखांना जिल्हा परिषदेअंतर्गत पंचायत समित्यांना भेटी देण्यासाठी पंचायत समित्या नेमून घाव्यात तसेच यासंदर्भात स्थांच्याकडून योग्य अनुपालन होत आहे किंवा नाही याबाबतचा आढावा घ्यावा.

१३. शासनाच्या उपरोक्त आदेशांचे काटेकोरपणे पालन करण्यात यावे. या आदेशांची अंमलवजावणी करण्यात कसूर करणा-या संबंधित कर्मचारी/अधिकारी यांच्यावर कठोर

कायवाही करण्यात यावी. तसेच यापुढे पंचायत राज संस्थाच्या कारभारासंदर्भात शासनाकडे तक्रारी येणार नाहीत, याबाबत काळजी घेण्यात यावी.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नंबाने.

मुंबई

(एस.एस.हुसैन)

सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

१. सर्व जिल्हा परिषदांचे अध्यक्ष
२. सर्व विभागीय आयुक्त.
३. सर्व जिल्हा परिषदांचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी
४. सर्व जिल्हा परिषदांचे मुख्य लेखा व वित्त अधिकारी.
५. मंत्रालयीन सर्व विभाग.
६. सचिव, पंचायत राज समिती, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, विधानभवन, मुंबई.
७. ग्राम विकास व जलसंधारण विभागातील सर्व अधिकारी व कार्यासने.
८. निवड नस्ती, काळ.पंरा ४५, ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग.